

SIMJERNIICE

ZA POSTUPANJE NADLEŽNIH INSTITUCIJA
U SLUČAJEVIMA PREPOZNAVANJA I
PROCESUIRANJA DJEČJIH BRAKOVA I
VANBRAČNIH ZAJEDNICA

Funded by
the European Union

Vlada Crne Gore
Ministarstvo unutrašnjih poslova

CENTAR ZA IZVOŠTAJ I INOVACIJE
MONTENEGRO

Funded by
the European Union

Vlada Crne Gore
Ministarstvo unutrašnjih poslova

Protecting children from violence and promoting social inclusion of children
with disabilities in Western Balkans and Turkey

SMJERNICE ZA POSTUPANJE NADLEŽNIH INSTITUCIJA U SLUČAJEVIMA PREPOZNAVANJA I PROCESUIRANJA DJEČJIH BRAKOVA I VANBRAČNIH ZAJEDNICA

Podgorica, 2017.

**SMJERNICE ZA POSTUPANJE NADLEŽNIH INSTITUCIJA U SLUČAJEVIMA PREPOZNAVANJA I PROCESUIRANJA
DJEČJIH BRAKOVA I VANBRAČNIH ZAJEDNICA**

IZDAVAČ:

NVO Centar za romske inicijative
Ul. Jola Piletića b.b., 81400, Nikšić, Crna Gora, email: crink@t-com.me

ZA IZDAVAČA:

Fana Delija

AUTORI:

Predstavnic/e Radne grupe za izradu Smjernica za postupanje nadležnih institucija u slučajevima prepoznavanja i procesuiranja dječjih brakova i vanbračnih zajednica: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Uprava policije Nikšić i Podgorica, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvjete, Viši sud Podgorica, Tužilaštvo Podgorica, Kancelarija za borbu protiv trgovine ljudima, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Centar za socijalni rad Podgorica, Centar za romske inicijative, Ženska REA mreža "PRVA"

LEKTURA:

Sanja Marjanović

DIZAJN:

Artgrafika

ŠTAMPA:

Artgrafika

TIRAŽ:

300

GODINA IZDAVANJA:

2017.

NAPOMENA: Ovaj dokument nastao je u okviru višegodišnje regionalne inicijative „Zaštita djece od nasilja i unapređenje socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju na Zapadnom Balkanu i u Turskoj – IPA 2015“, koja se sprovodi u partnerstvu između UNICEF-a, EU, European Disability Forum - EDF i sedam zemalja/teritorija u procesu pridruživanja EU. Sadržaj ovog dokumenta ne odražava nužno politiku i gledište UNICEF, EDF i EU, a odgovornost za sadržaj dokumenta snose autori/ke.

SADRŽAJ

UVOD	5
POJAM I POSLJEDICE DJEČJIH BRAKOVA	6
ZAKONI, STRATEŠKI I MEĐUNARODNI PRAVNI AKTI	9
PREPOZNAVANJE POJAVE I POSTUPANJE U SLUČAJU DJEČJIH BRAKOVA	11
SMJERNICE ZA POSTUPANJE NADLEŽNIH INSTITUCIJA	17
ZAKLJUČNE ODREDBE	24

UVOD

Jedna od mjera za sprovođenje Strategije zaštite od nasilja u porodici 2016–2020. godine je i izrada akta kojim će se precizirati postupanja nadležnih institucija u slučajevima prepoznavanja i procesuiranja dječjih brakova i vanbračnih zajednica.

U cilju realizacije te mjere, smjernice su pripremljene u toku rada na programu „Koordinisanim djelovanjem do suzbijanja nasilja i dječjih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici”, koji Ministarstvo unutrašnjih poslova sprovodi u saradnji s Centrom za romske inicijative i predstavništvom UNICEF-a u Crnoj Gori, uz finansijsku podršku EU. Ovaj program dio je višegodišnje regionalne inicijative s ciljem unapređenja zaštite djece od nasilja i socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju, koja se implementira u partnerstvu između UNICEF-a, European Disability Forum-a EDF, EU i vlada sedam zemalja u procesu pridruživanja EU. Smjernice za postupanje i procesuiranje slučajeva dječjih brakova i vanbračnih zajednica imaju jasan cilj, a to je davanje preporuka nadležnim institucijama i zaposlenima, koji će postupati u situacijama vezanim za pojavu dječjih brakova.

Imajući u vidu specifičnost i kompleksnost same problematike koja je predmet ovog akta, bio je neophodan multisektorski pristup, da bi se pripremio sveobuhvatan materijal kojim bi se pomoglo zaposlenima u institucijama koji postupaju u ovim situacijama, kao i žrtvama pomenutih brakova, odnosno vanbračnih zajednica.

POJAM I POSLJEDICE DJEČJIH BRAKOVA

Dječji brakovi i vanbračne zajednice (u daljem tekstu: dječji brakovi) predstavljaju neprihvatljivu pojavu u okviru koje dijete stupa u takvu zajednicu s drugim djetetom ili s odraslom osobom.

Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete je svako ljudsko biće koje nije navršilo 18 godina života, ukoliko se, po zakonu koji se primjenjuje na dijete, punoljetstvo ne stiće ranije. I Komitet za prava djeteta i Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) smatraju da minimalni uzrast za brak i za muškarce i za žene treba biti 18 godina, bez obzira na saglasnost roditelja.¹

S druge strane, brak prije 18. godine predstavlja realnost za mnoge mlade žene i muškarce širom svijeta. Na globalnom nivou, jedna od sedam adolescentkinja (uzrasta 15 do 19 godina) trenutno je u braku ili vanbračnoj zajednici.² Nesrazmjerno više dječji brakovi utiču na djevojčice i žene, mada su i dječaci u opasnosti od dječjih brakova. Dječji brak predstavlja kršenje ljudskih i dječjih prava, onemogućava razvoj djece i često kao rezultat ima prekid školovanja, isključenost sa tržišta rada, siromaštvo, društvenu izolaciju, nasilje, ugroženo mentalno zdravlje, ranu trudnoću, narušeno zdravlje i mnoge prateće negativne pojave u razvoju djeteta.

Zajednice u kojima se pojavljuju dječji brakovi najčešće se pozivaju na tradiciju i običajno pravo, na ekonomske uslove i potrebu da se smanji siromaštvo. U takvim zajednicama postoji uvjerenje da se djeci koja bivaju (pro)data time osigurava elementarna egzistencija, pa i određena ekonomska stabilnost. Pored toga, nedostatak obrazovanja ili nizak obrazovni status³ i rodno zasnovano nasilje povećavaju šanse da dođe do ranih brakova.⁴ Prihvaćene kulturne, vjerske i društvene prakse zasnovane na stereotipima o seksualnosti i ulozi žena u društvu doprinose rasprostranjenosti dječjih brakova.⁵ Na

¹Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i Komitet za prava djeteta. 2014. Zajednički generalni komentar o štetnim običajima/praksama broj 31 Komiteta za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i broj 18 Komiteta za prava djeteta.

²UNICEF. 2017. UNICEF Data: *Monitoring the situation of Children and Women* (<https://data.unicef.org/topic/child-protection/child-marriage/>, sajt posjećen 21. marta 2017).

³Ipsos Strategic Marketing. 2013. *Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori: Romska i egipćanska djeca*. UNICEF Crna Gora.

⁴UNICEF. 2016. *Dječji brakovi u Srbiji: Analitički izvještaj*. UNICEF Beograd.

⁵UNICEF. 2016. Op cit.

kraju, neadekvatni institucionalni odgovori na dječje brakove i neefikasno sprovođenje zakona takođe doprinose učestalosti dječjih brakova.⁶

S obzirom na to da su dječji brakovi u većini zemalja protivzakoniti, i da se kao takvi ne mogu registrovati, takva zajednica se u pravnom smislu zapravo ni ne može smatrati brakom, već isključivo vanbračnom zajednicom s maloljetnikom/maloljetnicom. Stvaranje ovakve zajednice ne odvija se unutar zvaničnog pravnog sistema, već se oslanja na običajno pravo, koje takvu zajednicu i dalje doživljava kao bračnu. Može se, takođe, reći da je dječji brak i vrsta prisilnog braka, s obzirom na to da jedna ili obje strane nijesu izrazile svoj puni, slobodni i informisani pristanak.⁷ Prema izvještaju UNICEF-a, prisilni brak je svaki brak koji se sklapa bez punog i slobodnog pristanka jedne ili obje strane i/ili u kojem jedna ili obje strane ne mogu da okončaju ili napuste brak, između ostalog zbog prinude ili intenzivnog pritiska društva ili porodice. Neki od tih pritisa mogu biti suptilniji, kao što su strah, očekivanja od strane društva ili porodice i ekonomski faktori.⁸ Dječji brak, konačno, može biti i ugovoreni brak, pošto ga planiraju roditelji (staratelji) ili druga lica zadužena da se staraju o djetetu. U običajnom pravu, pristanak strana na ugovoreni brak najčešće se pretpostavlja, odnosno, on se s pojedinca obično prenosi na porodicu ili na nekog u porodici. Potpisnice Opcionog protokola Konvencije o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji imaju eksplicitne obaveze u pogledu dječjih i/ili prisilnih brakova kada ti brakovi uključuju isplatu miraza i kupovinu nevjesti, jer mogu pretpostavljati prodaju djece, kao što je definisano članom 2 (a) Protokola.⁹ U nekim slučajevima, porodice pristaju na privremen „brak” njihovih kćerki u zamjenu za finansijsku dobit, što je oblik trgovine ljudima.¹⁰

Brak može biti sklopljen jedino onda kada oni koji u njega stupaju to čine slobodno, svojevoljno i svjesno, bez bilo kakve vrste prinude – fizičke, psihološke, finansijske ili emocionalne, pri čemu lica koja stupaju u brak moraju zadovoljiti i uslov u pogledu starosne dobi, to jest fizičke i psihičke zrelosti, kako bi brak bio punovažan.

U Crnoj Gori, stopa dječjih brakova relativno je niska (po nalazima MICS 2013¹¹, 2,4% žena i 0,4% muškaraca starosti 15–19 godina bili su u braku ili u vanbračnoj zajednici; 6,2% žena i 0,8 muškaraca starosti 20–49 godina prvi put su bili u braku ili vanbračnoj zajednici prije 18. rođendana), ali među nekim zajednicama ovi procenti su mnogo veći.

Naime, prema nalazima MICS, 28,1% žena starosti 15–19 u romskim i egipćanskim naseljima bile su u braku ili zajednici, a 16,5% muškaraca; dok su 56,4% žena starosti 20–

⁶UNICEF. 2016. Op cit.

⁷Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i Komitet za prava djeteta. 2014. Op cit.

⁸UNICEF. 2016. Op cit.

⁹Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i Komitet za prava djeteta. 2014. Op cit.

¹⁰Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije nad ženama i Komitet za prava djeteta, 2014. Op cit.

¹¹MONSTAT i UNICEF, 2014. Istraživanje o višestrukim pokazateljima u Crnoj Gori MICS 2013, za detaljan izvještaj posjetiti http://www.unicef.org/montenegro/media_9983.html (posjećeno 21. marta 2017.g.), Ključni nalazi za Romska naselja dostupni su na [http://www.unicef.org/montenegro/2013_Montenegro_Roma_settlements_Multiple_Indicator_Cluster_Survey_-_Key_findings_\(June_2014\).pdf](http://www.unicef.org/montenegro/2013_Montenegro_Roma_settlements_Multiple_Indicator_Cluster_Survey_-_Key_findings_(June_2014).pdf).

49 prvi put bile u braku ili vanbračnoj zajednici prije 18. rođendana. Osim toga, 36,9% žena starosti 20–24 godine u romskim i egipćanskim naseljima rodile su najmanje jedno živorođeno dijete prije svoje 18. godine (u poređenju sa 2,7% u opštoj populaciji).

Nizak stepen obrazovanja, veoma mali broj zaposlenih, niska ekonomska moć, neadekvatni stambeni uslovi, socijalna neintegrisanost, etička stereotipija i predrasude, specifičan način življenja i druge karakteristike ove populacije, samo su neki od uzroka koji pogoduju baštinjenju negativnih aspekata njihove tradicije koji se odnose na ugovaranje dječjih brakova.

O poštovanju strogih normi običajnog prava i tradicije, kada je problematika sklapanja nedozvoljenih brakova u romskim i egipćanskim zajednicama u pitanju, govori i podatak jednog istraživanja o problemu sklapanja nedozvoljenih brakova u CrnojGori,¹² koji ukazuje na to da u preko 50% slučajeva odluku o sklapanju nedozvoljenog braka ne donose sami budući partneri, već to u njihovo ime čine roditelji, uža ili šira porodica ili tzv. Staro vijeće, dok se u 42% slučajeva partneri do samog ulaska u brak nijesu međusobno ni poznavali. Isto istraživanje pokazalo je da se i prilikom ugovaranja sklapanja nedozvoljenog braka dodjeljuje i određena svota novca, koja se kreće između 200 i 4.000 eura. Ono što ohrabruje jeste činjenica da u preko 70% udatih i čak preko 80% neudatih ispitanica ne podržava ovu praksu i očekuje da institucije sisteme treba agresivnije da se bore protiv ovakvih pojava u praksi.

¹²Centar za romske inicijative. 2015. "Ugovoreni brak: Jači od zakona". Ambasada SAD, Vlada Crne Gore, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Centar za romske inicijative.

ZAKONI, STRATEŠKI I MEĐUNARODNI PRAVNI AKTI

Decenijama unazad, na međunarodnom i na nacionalnom nivou, preduzimane su radnje u cilju iskorijenjivanja prakse prisilnih i ugovorenih brakova. S tim u vezi donijet je veliki broj dokumenata, konvencija i deklaracija, kao i zakona i nacionalnih strategija, koji bi trebalo da suzbiju pojavu dječjih brakova.

Kada govorimo o različitim propisima i dokumentima koji se odnose na prava i zaštitu djece, krenuvši od međunarodnog pravnog okvira te pozitivnih pravnih odredbi u Crnoj Gori, kao najvažnije treba navesti sljedeće:

Međunarodni dokumenti:

- Konvencija UN o pravima djeteta (Fakultativni protokol o prodaji djece, dječjoj prostituciji i pornografiji);
- Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW);
- Konvencija Vijeća Europe o suzbijanju trgovine ljudima;
- Konvencija o saglasnosti za stupanje u brak, minimalnom dobu za brak i registrovanje brakova;
- Dopunska konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu;
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima;
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima;
- Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija);
- Konvencija o zaštiti djece od seksualnog zlostavljanja i seksualne zloupotrebe (Lanzarot konvencija);
- Evropska konvencija o pravima djeteta.

Nacionalni dokumenti:

- Porodični zakon Crne Gore;
- Krivični zakonik;
- Zakonik o krivičnom postupku;
- Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku;
- Zakon o prekršajima;
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti;
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti;
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici;
- Nacionalna strategija za borbu protiv trgovine ljudima;
- Strategija za borbu protiv nasilja u porodici 2016–2020,
- Plan za postizanje rodne ravnopravnosti 2017–2021;
- Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020;
- Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja s AP 2017–2021;
- Sporazum o međusobnoj saradnji u oblasti borbe protiv trgovine ljudima.
- Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici: Procedure i institucionalna saradnja u vezi s porodičnim nasiljem i nasiljem nad ženama (potpisan 2011. g.).

PREPOZNAVANJE POJAVE I POSTUPANJE U SLUČAJU DJEČJIH BRAKOVA

Najvažniji i prvi korak ka procesno-pravnom formiranju slučaja dječjih brakova jeste identifikacija ključnih pokazatelja koji mogu ukazati da je dijete u potencijalnoj opasnosti da postane žrtva dječjeg braka. Praksa je pokazala da su karakteristični pokazatelji, koji bi mogli ukazati na postojanje ovakve pojave, određena specifična ponašanja djeteta. Neka od njih navedena su u tabeli niže, ali ovo ne treba smatrati konačnim spiskom:¹³

Obrazovanje	Odsustvo ili prolongirano odsustvo iz škole
	Zahtjev za duže odsustvo
	Strepnja djeteta zbog nadolazećeg raspusta
	Nadzor od strane braće/sestara/rođaka u školi
	Promjene u ponašanju, smanjenje nivoa uključenosti ili nivoa uspjeha u nastavi – loši rezultati
	Spriječenost da pređe na sledeći stepen obrazovanja, npr. u srednju školu
Zdravlje	Samopovrjeđivanje, pokušaj samoubistva
	Depresija
	Poremećaji u ishrani
	Trudnoća
Istorija porodice	Braća ili sestre prethodno prisiljeni na brak ili žrtve dječjeg braka
	Braća ili sestre su se samopovrjeđivali ili su sebi oduzeli život
	Bježanje od kuće
	Nerazumne restrikcije kretanja – dijete prisiljeno da boravi u kući

Istovremeno, ovu pojavu moguće je otkriti povjeravanjem od strane djeteta, drugog lica koje ima saznanje ili sumnju da može doći do dječjeg braka ili na drugi sličan način. Ova faza predstavlja ujedno i najosjetljiviji dio procesa, od kojeg, u velikoj mjeri, zavisi dalji tok postupka.

¹³Adaptirano od Her Majesty Government. 2014. *The Right to Choose: Multi agency statutory guidance for dealing with forced marriage*. HM Government Cabinet Office. London.

U **Zakoniku o krivičnom postupku Crne Gore** propisana je dužnost službenih i odgovornih lica u državnim organima, organima lokalne samouprave, javnim preduzećima i ustanovama da prijave krivična djela za koja se goni po službenoj dužnosti, o kojima su obaviješteni ili za koja saznaju tokom vršenja svoje dužnosti. Ovu dužnost imaju i sva fizička i pravna lica koja se profesionalno bave zaštitom i obezbjeđenjem ljudi i imovine, zdravstvenom zaštitom ljudi, odnosno poslovima čuvanja, vaspitanja ili obrazovanja maloljetnih lica, ako su za KD saznala u vezi sa svojom djelatnošću (član 254). Svi građani dužni su da prijave krivično djelo čijim izvršenjem je oštećeno maloljetno lice (član 255).

Krivični zakonik Crne Gore, kao krivična djela protiv braka i porodice, propisuje krivična djela zaključenje ništavog braka, omogućavanje zaključenja nedozvoljenog braka i vanbračne zajednice s maloljetnikom. Slijedi izvod relevantnih članova ovog zakona:

Zaključenje ništavog braka

Član 214

- (1) Ko prilikom zaključenja braka prikrije od druge strane neku činjenicu zbog koje je brak ništav ili drugu stranu dovede u zabludu ili održava u zabludi o toj činjenici, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Ko silom ili prijetnjom prinudi drugo lice na zaključenje braka, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (3) Ko drugo lice navede na odlazak ili odvede u inostranstvo u namjeri izvršenja krivičnog djela iz stava 2 ovog člana, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (4) Gonjenje za djelo iz st. 1 i 2 ovog člana može se preduzeti samo ako je tako zaključen brak poništen.

Omogućavanje zaključenja nedozvoljenog braka

Član 215

Službeno lice ovlašćeno za zaključenje braka koje u vršenju svoje službene dužnosti svjesno dozvoli da se zaključi brak koji je po zakonu zabranjen ili ništav, kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.

Vanbračna zajednica s maloljetnikom

Član 216

- (1) Punoljetno lice koje živi u vanbračnoj zajednici s maloljetnikom kazniće se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.
- (2) Kaznom iz stava 1 ovog člana kazniće se i roditelj, usvojilac ili staralac koji maloljetniku omogući da živi u vanbračnoj zajednici s drugim licem ili ga na to navede.
- (3) Ako je djelo iz stava 2 ovog člana učinjeno silom, prijetnjom ili iz koristoljublja, učinilac će se kazniti zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (4) Ako se brak zaključi, gonjenje se neće preduzeti, a ako je preduzeto, obustaviće se.

Dodatno, kao krivično djelo protiv čovječnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, Krivični zakonik članom 444 propisuje krivično djelo trgovine ljudima:

Trgovina ljudima

Član 444

- (1) Ko silom ili prijetnjom, dovođenjem u zabludu ili održavanjem u zabludi, zloupotrebom ovlašćenja, povjerenja, odnosa zavisnosti, teških prilika drugog, zadržavanjem ličnih isprava ili davanjem ili primanjem novca ili druge koristi, radi dobijanja saglasnosti od lica koje ima kontrolu nad drugim licem: vrbuje, prevozi, prebacuje, predaje, prodaje, kupuje, posreduje u prodaji, sakriva ili drži drugo lice, a u cilju eksploatacije njegovog rada, prinudnog rada, dovođenja u položaj sluge, ropstva ili ropstvu sličan odnos, vršenja kriminalne djelatnosti, prostitucije ili druge vrste seksualne eksploatacije, prosjačenja, upotrebe u pornografske svrhe, sklapanja nedozvoljenog braka, radi oduzimanja dijela tijela za presađivanje ili radi korišćenja u oružanim sukobima, kazniće se zatvorom od jedne do deset godina.
- (2) Smatra se da je djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno prema maloljetnom licu i kada učinilac nije upotrijebio silu, prijetnju ili neki drugi od navedenih načina izvršenja.
- (3) Ako je djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno prema maloljetnom licu ili je djelo iz stava 1 ovog člana učinjeno od strane službenog lica u obavljanju službene dužnosti ili je s umišljajem doveden u opasnost život jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje tri godine. (4) Ako je usljed djela iz st. 1 do 3 ovog člana nastupila teška tjelesna povreda nekog lica, učinilac će se kazniti zatvorom od jedne do dvanaest godina.
- (4) Ako je usljed djela iz st. 1 i 3 ovog člana nastupila smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti zatvorom najmanje deset godina.

- (5) Ko se bavi vršenjem krivičnog djela iz st. 1 do 3 ovog člana ili je djelo izvršeno na organizovan način od strane više lica, kazniće se zatvorom najmanje deset godina.
- (6) Ko koristi usluge lica za koje zna da je prema njemu učinjeno djelo iz stava 1 ovog člana, kazniće se zatvorom od šest mjeseci do pet godina.
- (7) Ako je djelo iz stava 7 ovog člana učinjeno prema maloljetnom licu, učinilac će se kazniti zatvorom od tri do petnaest godina.
- (8) Pristanak žrtve prema kojoj je izvršeno djelo iz st. 1 do 3 ovog člana bez uticaja je na postojanje ovog krivičnog djela.

Prema članu 5 **Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku**, postupak prema maloljetniku i postupak u kojem je maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom je hitan, a organi koji učestvuju u postupku prema maloljetniku i u postupku u kojem je maloljetno lice oštećeno krivičnim djelom, kao i drugi organi i ustanove od kojih se traže obavještenja, izvještaji ili mišljenja, dužni su da postupaju hitno.

Porodičnim zakonom Crne Gore propisano je da je uslov za punovažnost braka, između ostalog, saglasnost volja žene i muškarca datih pred nadležnim organom, na način predviđen ovim zakonom. Brak se sklapa radi ostvarivanja zajednice života bračnih drugova. Brak ne može sklopiti lice čija volja nije slobodna. Shodno odredbama ovog zakona, lice koje nije navršilo 18 godina života ne može sklopiti brak. Izuzetno, sud može dozvoliti sklapanje braka maloljetnom licu starijem od 16 godina, u skladu s posebnim zakonom. Takođe, Porodični zakon predviđa ništavost braka koji nije sklopljen pred nadležnim organom, što je najčešće slučaj kod prisilnih, dječjih brakova.

Roditelji su dužni da roditeljsko staranje vrše u najboljem interesu djeteta (član 69). Porodični zakon uvažio je posebna prava djeteta u porodičnim odnosima kao tekovinu savremenog prava. Slijedi pregled relevantnih članova Porodičnog zakona:

Član 80

Organ starateljstva dužan je da roditeljima pruža odgovarajuće oblike pomoći i podrške i preduzima potrebne mjere radi zaštite prava i najboljeg interesa djeteta, a na osnovu neposrednog saznanja ili obavještenja.

Organi pravosuđa, drugi organi, medicinska, obrazovna i druga ustanova, nevladina organizacija i građani dužni su da obavijeste organ starateljstva čim saznaju da roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo.

Organ starateljstva dužan je odmah po prijemu obavještenja da ispita slučaj i preduzme mjere za zaštitu prava djeteta. (...)

Član 81

Ako opravdani interesi djeteta to zahtijevaju, organ starateljstva upozoriće roditelje na greške i propuste u vaspitanju i podizanju djeteta i pomoći im da dijete pravilno odgajaju, a može ih uputiti da se sami ili s djetetom obrate određenom savjetovalištu, zdravstvenoj, socijalnoj, vaspitnoj ili drugoj odgovarajućoj ustanovi.

Član 82

Kad je roditeljima potrebna trajnija pomoć i usmjeravanje u vršenju roditeljskih prava i dužnosti ili je neophodno neposredno praćenje stanja i uslova u kojima dijete živi, organ starateljstva odrediće nadzor nad vršenjem roditeljskog prava u pogledu djece ili u pogledu pojedinog djeteta.

Odlukom o nadzoru organ starateljstva utvrdiće program nadzora i odrediti lice koje će pratiti razvoj djeteta, kontrolisati postupke roditelja, podnositi periodične izvještaje organu starateljstva i preduzimati druge mjere u interesu djeteta.

Pravo na zaštitu djece ugrožene dječjim ugovorenim brakom s njihovom voljom ili bez njihove volje, ostvaruje se, po pravilu, u sudskom postupku. Na volju se ne može računati do navršenih 16 godina života maloljetnika/maloljetnice. Upravni postupak u kojem se odlučuje o određivanju neke od mjera porodično-pravne zaštite koja je podobna da osigura privremenu zaštitu djeteta od zlostavljanja i zanemarivanja ili od porodičnog nasilja, centar za socijalni rad uvijek bi trebalo da pokreće po službenoj dužnosti. Inicijativu za pokretanje postupka mogu da podnesu zdravstvene, vaspitne i obrazovne ustanove ili ustanove socijalne zaštite, pravosudni i drugi državni organi, udruženja i građani. Štaviše, pravo je i dužnost svih navedenih subjekata da obavijeste Centar za socijalni rad o razlozima za zaštitu prava djeteta (Porodični zakon, čl. 354). Organ starateljstva ima ovlašćenja opšteg nadzora nad vršenjem roditeljskog prava i u tom smislu zakonom je propisano njegovo pravo i obaveza da preduzme sve mjere pravne zaštite kada su ugrožena prava i najbolji interes djeteta (Porodični zakon, čl. 82). Donošenjem Odluke o nadzoru nad vršenjem roditeljskog prava određuje se program nadzora i lice koje će pratiti razvoj djeteta, kontrolišu se postupci roditelja, podnose se periodični izvještaji organu starateljstva i preduzimaju druge mjere u interesu djeteta. Porodični zakon predviđa i teže mjere u građanskom sudskom postupku, kao što su: ograničenje roditeljskog prava ako roditelj u većoj mjeri zanemaruje podizanje i vaspitanje djeteta ili zbog prilika u porodici postoji opasnost za pravilno podizanje djeteta (Porodični zakon, čl. 85), lišenje roditeljskog prava za roditelje koji zloupotrebljavaju roditeljska prava ili grubo zanemaruju roditeljske dužnosti (Porodični zakon, čl. 87) i slično.

Prema izmjenama i dopunama Porodičnog zakona iz 2016, svako je dužan da se rukovodi najboljim interesom djeteta u svim aktivnostima koje se direktno ili indirektno tiču djeteta (član 5b). Najbolji interes djeteta ima prioritet i utvrđuje se polazeći od: prava djeteta; mišljenja i želje djeteta; uzrasta, razvojnih sposobnosti i drugih ličnih svojstava

djeteta; potrebe zaštite života i zdravlja djeteta; potrebe osiguranja bezbjednosti djeteta; potrebe fizičkog, emocionalog, obrazovnog, socijalnog i drugog razvoja djeteta; prethodnog iskustva i okolnosti u kojima dijete živi; potrebe očuvanja stabilnosti i kontinuiteta odnosa s roditeljima, porodicom i sredinom iz koje dijete potiče ili u kojoj boravi i uticaja promjene sredine; kvaliteta odnosa koje je dijete uspostavilo s roditeljima, članovima porodice ili drugim licima i neposrednih i dugoročnih posljedica održavanja tih odnosa; potrebe očuvanja porodičnih odnosa, a naročito odnosa s braćom i sestrama; uticaja odvajanja od roditelja, drugih članova porodice, a naročito od braće i sestara; potrebe očuvanja ličnog i porodičnog identiteta, kulturne, nacionalne, etničke, vjerske i jezičke pripadnosti, odnosno porijekla djeteta; i drugih okolnosti i stanja koja mogu da utiču na dobrobit djeteta.

SMJERNICE ZA POSTUPANJE NADLEŽNIH INSTITUCIJA

U slučajevima izlaganja djece dječjim brakovima, sva nadležna tijela postupaće hitno.

Policija

- **nakon saznanja o postojanju ili namjeri o sklapanju dječjeg braka, policijski službenik će preduzeti sve mjere i radnje u cilju provjere saznanja, prikupljanja dodatnih obavještenja i dokaza u cilju otkrivanja kažnjivog djela, kao i identifikacije žrtve i izvršioca;**
- policijski službenik će, nakon saznanja o postojanju dječjeg braka, o tome obavijestiti centar za socijalni rad;
- policijski službenik je nakon saznanja za postojanje dječjeg braka dužan žrtvu upoznati s mogućnošću smještaja u sklonište, te je u slučaju potrebe odvesti u isto i o tome, bez odlaganja, obavijestiti centar za socijalni rad, prvo usmeno, a zatim i pismenim putem;
- policijski službenik će upoznati žrtvu da ima pravo na zdravstvenu zaštitu;
- policijski službenik će žrtvi, na njen zahtjev, omogućiti pružanje zdravstvene zaštite;
- policijski službenik će pristupiti utvrđivanju identiteta žrtve, poštujući odredbe Zakona o unutrašnjim poslovima;
- u slučaju nemogućnosti identifikacije žrtve, policijski službenik će u zakonskom roku obavijestiti nadležnog državnog tužioca i po njegovom uputstvu preduzeti mjere;
- policijski službenik će, u slučaju da se žrtva nalazi u inostranstvu, preduzeti mjere iz oblasti međunarodne policijske saradnje;
- policijski službenik će razgovor sa žrtvom obaviti obazrivo, imajući u vidu starosnu dob, ličnost i druge prilike;
- policijski službenik će žrtvi omogućiti komunikaciju na njenom jeziku, odnosno na jeziku koji žrtva razumije;

- prilikom razgovora sa žrtvom, policijski službenik će posebno obratiti pažnju na okolnosti koje se odnose na trajanje i kontinuitet kažnjive radnje;
- ukoliko žrtva ima pravo na ostvarivanje besplatne pravne pomoći, policijski službenik će je s tim upoznati;
- nakon prikupljanja materijalnih i drugih dokaza, policijski službenik će, u cilju usmjeravanja postupka, o tome obavijestiti nadležnog državnog tužioca;
- o kontaktu s državnim tužiocem policijski službenik će sačiniti službenu zabilješku;
- u slučaju da policijski službenik posumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, on će, bez odlaganja, obavijestiti Kancelariju za borbu protiv trgovine ljudima, koja će organizovati specifičan sistem zaštite, u skladu sa Sporazumom o međusobnoj saradnji;
- policijski službenik će upoznati žrtvu s pravom izbora lica koje će prisustvovati svim postupcima i radnjama u vezi sa zaštitom (povjerljivo lice), u skladu sa zakonom.

Centri za socijalni rad postupaju u cilju prevencije pojave dječjih brakova, te zaštite prava i dobrobiti djece izložene takvom postupanju. Prevencija obuhvata zadovoljenje osnovnih životnih potreba i pružanje odgovarajućih usluga licima u riziku.

Centar za socijalni rad (CSR) vodi postupke za zaštitu prava djeteta:

a) po službenoj dužnosti, kada se u bilo kojem postupku koji se vodi u CSR posumnja na postojanje okolnosti koje ukazuju na nedozvoljeni brak,

b) po prijavi drugih tijela i ustanova, člana porodice, djeteta i/ili građana.

- **u slučaju postojanja sumnje na povećan rizik od zaključenja dječjeg braka, stručno lice će nakon procjene rizika preduzeti mjere zaštite iz svoje nadležnosti;**
- u slučaju saznanja ili postojanja sumnje da je zaključen dječji brak, stručno lice CSR hitno i neodložno će prijaviti slučaj službenicima Uprave policije;
- stručni radnik CSR neodložno će, na poziv policijskog službenika, pristupiti prostorijama Uprave policije, kako bi prisustvovao obavljanju razgovora sa žrtvom;
- stručni radnik CSR će hitno utvrditi plan pomoći i mjere za zaštitu djeteta, i u svakom konkretnom slučaju rukovoditi se najboljim interesima djeteta, cijeneći prava, mišljenje i želje djeteta, uzrast, razvojne sposobnosti i druge

lične osobine, kao i druge okolnosti i stanja koja mogu da utiču na dobrobit djeteta;

- stručni saradnik CSR će pratiti sprovođenje plana i prilagođavati ga konkretnoj situaciji;
- stručni radnik CSR žrtvu će upoznati sa svim njenim pravima i načinima ostvarivanja tih prava na jeziku koji razumije, uz prisustvo nesrodnog prevodioca;
- CSR će imenovati staratelja ako roditelji nijesu u mogućnosti da vrše ovu ulogu;
- stručni radnik CSR planiraće i organizovati zbrinjavanje i smještaj žrtve u skladu s njenim najboljim interesima;
- stručni radnik CSR kontinuirano će pratiti slučaj i, po potrebi, kontaktirati nadležne institucije odnosno organizacije (vaspitno-obrazovne, zdravstvene, i dr.) kako bi se prikupili relevantni podaci o porodici i porodičnoj situaciji, te procijenila ugroženost/sigurnost djeteta, na osnovu čega će donijeti zaključak o preduzimanju/predlaganju odgovarajuće mjere za zaštitu djeteta;
- stručni radnik CSR rad može da prisustvuje zdravstvenom pregledu, ukoliko je dijete saglasno;
- stručni radnik CSR obaviće razgovor s djetetom, bez prisustva roditelja ukoliko je kažnjivo djelo učinjeno od strane roditelja na štetu djeteta, o tome će sastaviti službenu zabilješku i omogućiti djetetu da ispriča sve činjenice vezane za dati slučaj;
- stručni radnik CSR će obaviti razgovor s roditeljima i po potrebi s drugim članovima porodice i o tome uzeti zapisničku izjavu;
- stručni radnik CSR omogućiće žrtvi kontakt s roditeljima isključivo uz nadzor stručnog lica i u prisustvu autorizovanog prevodioca, koji nije iz iste zajednice (da roditelji/srodnici ne bi uticali na dijete);
- stručni radnik CSR obezbijediće kontinuiranu posjetu porodici žrtve radi praćenja stanja;
- stručni radnik Centra će o svim saznanjima o slučaju izvijestiti tim i sprovoditi i pratiti dinamiku postupka;
- CSR je dužan da policiji i tužilaštvu omogući uvid i dostavi svu dokumentaciju vezanu za saznanja o slučajevima nedozvoljenih, ugovorenih dječjih brakova i vanbračnih zajednica;
- CSR će pokretati sudske postupke i učestvovati u njima;

- u sprovođenju navedenih radnji, CSR će sarađivati s drugim institucijama koje učestvuju u postupku (policija, pravosuđe, vaspitno-obrazovne ustanove, zdravstvene ustanove) i kontinuirano održavati kontakt sa stručnim licima iz tih ustanova;
- CSR ne treba da inicira, ohrabruje ili sprovodi posredovanje ili pomirenje, što žrtvu može staviti u rizik od emocionalnog ili fizičkog nasilja;
- u slučaju da službenik CSR posumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, on će, bez odlaganja, obavijestiti Kancelariju za borbu protiv trgovine ljudima, koja će organizovati specifičan sistem zaštite.

Zdravstvene ustanove obavezne su da djetetu – žrtvi dječjeg braka osiguraju zdravstvenu zaštitu, odnosno pruže hitnu medicinsku pomoć, prevenciju i liječenje od bolesti, uključujući zarazne bolesti, kao i pomoć u slučajevima porođaja i materinstva. Mehanizmi podrške i pomoći koji se obezbjeđuju u javnim zdravstvenim ustanovama obuhvataju procjenu zdravstvenog stanja potencijalne žrtve, odgovarajuće dijagnostičke pretrage i terapijske usluge, kao i predloge za dalje liječenje s detaljnom medicinskom evidencijom o svim nalazima.

- u situacijama kada u vršenju zdravstvene zaštite posumnjaju na postojanje dječjeg braka (znaci ranog stupanja u seksualne odnose, maloljetničke trudnoće, fizičke povrede koje ukazuju na postojanje nasilja, i dr.), zdravstvene ustanove će bez odlaganja obavijestiti policiju i centar za socijalni rad;
- zdravstvene ustanove će u svim slučajevima sumnje da je lice potencijalna žrtva primjenjivati samo neophodne standarde identifikacije, kako bi se ispoštovalo pravo na privatnost potencijalne žrtve, naročito kada se radi o pitanjima lične prirode i traumatičnim pitanjima koja nijesu neophodna da bi se pružila zdravstvena zaštita;
- pružanje hitne zdravstvene pomoći nije uslovljeno nedostatkom identifikacionih dokumenata;
- zdravstveni radnik će žrtvi pružiti sve informacije u vezi s zdravstvenim stanjem, načinu liječenja i medicinskim intervencijama;
- zdravstveni radnik će stručnom radniku centra za socijalni rad omogućiti prisustvo zdravstvenom pregledu, uz saglasnost djeteta;
- u slučaju da je žrtva državljanin/državljanica države s kojom Crna Gora ima potpisan bilateralni sporazum, troškovi će se izmirivati u skladu s tim sporazumom;

- zdravstvena ustanova će nadležnim organima omogućiti uvid u dokumentaciju i sve dostupne podatke od značaja za potrebu dokazivanja kažnjivog djela, u skladu sa zakonom;
- na zahtjev policije, državnog tužilaštva ili suda, zdravstvene ustanove će bez odlaganja dostaviti cjelokupnu dokumentaciju koja je značajna za razjašnjavanje i dokazivanje kažnjivih djela;
- zdravstvene ustanove će osigurati osposobljeno i kvalifikovano osoblje za postupanje s djecom žrtvama i kontinuirano sprovoditi specijalizovanu edukaciju za stručno osoblje;
- u slučaju da zdravstveni radnik posumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, on će, bez odlaganja, obavijestiti Kancelariju za borbu protiv trgovine ljudima, koja će organizovati specifičan sistem zaštite.

Vaspitno-obrazovne ustanove će kroz redovne i posebne programe vaspitanja i obrazovanja raditi na edukaciji, razvijanju i podizanju nivoa svijesti kod djece i odraslih o ljudskim pravima, zaštiti dostojanstva i integriteta ličnosti, uz garantovanje ravnopravnosti polova na principima zasnovanim na osnovnim ljudskim pravima, a posebno pravima djeteta, s ciljem da ne postanu žrtve nekog oblika nasilja.

- psihološko-pedagoške službe, predmetni nastavnici i odjeljenjske starješine obratiće posebnu pažnju na ranjive grupe, koje su u pojačanom riziku od pojave dječjih brakova;
- u slučaju da dijete izostaje s nastave duže od 3 dana bez opravdanja roditelja ili staratelja, odjeljenjski starješina obaviće neophodnu komunikaciju s roditeljima, odnosno starateljima, kako bi se utvrdili razlozi izostanka s nastave;
- u slučaju da dijete nastavi da neopravdano izostaje do 5 radnih dana, odjeljenjski starješina je dužan da obavijesti koordinadora tima za prevenciju ranog napuštanja školovanja i upravu škole, a dalji postupci se preuzimaju u skladu s Protokolom o postupanju i prevenciji ranog napuštanja školovanja iz 2017;
- u slučaju sumnje u postojanje kažnjivog djela kojim je oštećeno dijete/učenik, vaspitno-obrazovni radnici u saradnji s nadležnim institucijama hitno će pokrenuti postupak radi zaštite prava djeteta;
- vaspitno-obrazovna ustanova će, u slučaju dalje sumnje ili potvrde postojanja kažnjivog djela, bez odlaganja obavijestiti policiju i nadležni centar za socijalni rad, usmeno, a zatim i pisanim putem;

- o obavljenom razgovoru i prikupljenim podacima, stručno lice će sastaviti službenu zabilješku, koju će po potrebi dati na uvid drugim institucijama u postupku zaštite prava djeteta;
- resorno ministarstvo i stručne službe u javnim vaspitno-obrazovnim ustanovama obezbijediće brzo i efikasno uključivanje djece, potencijalnih žrtava nedozvoljenih ugovorenih dječjih brakova i vanbračnih zajednica u vaspitno-obrazovni sistem na teritoriji Crne Gore;
- u toku procesa reintegracije u vaspitno-obrazovni sistem, ustanove će djetetu pružati mehanizme podrške i pomoći koji obuhvataju posebne pedagoško-psihološke postupke u nadležnim službama obrazovno-vaspitnih ustanova te praćenje ponašanja, učenja djeteta i obavješćavanje odgovarajućih službi u sistemu zaštite djece;
- u slučaju da prosvjetni radnik posumnja da se radi o žrtvi trgovine ljudima, on će, bez odlaganja, obavijestiti Kancelariju za borbu protiv trgovine ljudima, koja će organizovati specifičan sistem zaštite.

Pravosudni organi postupaju u skladu s ovim smjernicama u cilju što efikasnije primjene svih zakonskih mogućnosti propisanih pozitivnim propisima Crne Gore, uz pretpostavku što hitnijeg uspostavljanja saradnje nadležnih institucija, koje učestvuju u otkrivanju i suzbijanju kažnjivih djela u kojima su oštećena djeca.

- pravosudni organi će se, u toku sprovođenja postupka, rukovoditi najboljim interesima djeteta;
- kada postupaju u predmetima u kojima se kao oštećeni pojavljuje dijete, pravosudni organi dužni su da postupaju s naročitom hitnošću;
- sve izjave od strane djeteta uzeće se uz prisustvo psihologa ili stručnog radnika centra za socijalni rad, koji posjeduje posebna znanja vezana za rad s maloljetnicima;
- sud će žrtvi, na predlog državnog tužioca, organa starateljstva, ili po službenoj dužnosti, postaviti punomoćnika u skladu sa zakonom.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava će, u okviru svojih nadležnosti, nastaviti da koordinira aktivnostima koje se odnose na edukaciju pripadnika romske i egipćanske zajednice, stručnih lica nadležnih institucija i civilnog sektora.

Nevladine organizacije – NVO će sarađivati s nadležnim institucijama u cilju podizanja nivoa svijesti javnosti o rasprostranjenosti i potrebi rješavanja ove pojave, pružanja podrške žrtvama, senzibilizacije predstavnika nadležnih institucija, koji u skladu s opisom posla mogu doći u kontakt s ovom pojavom. NVO predstavljaju značajan resurs, koji institucije treba da prepoznaju, strateški iskoriste i naprave konkretne planove za saradnju s njima.

Zaključne odredbe

Smjernicama za postupanje i procesuiranje jača se saradnja državnih tijela koja su direktno uključena u pitanje borbe protiv sklapanja nedozvoljenih brakova. Kroz jasno određene operativne postupke, koji su definisani Smjernicama, konkretizovane su zakonom definisane obaveze ovih institucija.

Resorna ministarstva će upoznati organe i ustanove iz svog djelokruga o donošenju Smjernica, osigurati dostupnost Smjernica nadležnim institucijama i zaposlenima, koji će postupati u datim situacijama.

